

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

**«УМУМИЙ ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ» КАФЕДРАСИ
ЎЎҚИТУВЧИСИ НАЗИРА ХОЖИМАТОВАНИНГ
«УМУМИЙ ПСИХОЛОГИЯ» ФАНИДАН «ЎСМИРЛАРНИНГ
ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ» МАВЗУИДАГИ
2 СОАТЛИК ОҚИШ ДАРС ИШЛАНМАСИ**

АНГРЕН-2006.

**«Умумий педагогика ва психолгия» кафедрасининг навбатдан
таш=ари Услубий Кенгаш йи\илиши баённомасидан**

К Ў Ч И Р М А

Ангрен шайар

2006 йилнинг 19 апрели

+АТНАШДИЛАР:

Кафедра мудири педагогика фанлари номзоди

Б.+аюмов, катта ў=итувчилар , ў=итувчилар

Н.Хожиматова , З.Абдиназарова, М.Суярова

М.Худойназарова, Э.Ўасанов, Ш.Топилов

К У Н Т А Р Т И Б И:

4. Кафедра ў=итувчиси Назира Хожиматованинг 2006 йилнинг 13 апрели куни «Ў-12-13» гуруҳларида «Ўсмирларнинг психологик хусусиятлари» мавзусида ўтазган очи= дарси муҳокамаси ўа=ида.

ЭШИТИЛДИ: Кафедра мудири, педагогика фанлари номзоди Б.+аюмов - Ўурматли кафедра аъзолари, кафедра ў=итувчиси Назира Хожиматованинг «Ў-12-13» гуруҳларида «Ўсмирларнинг психологик хусусиятлари» мавзусидаги ўтказган очи= дарсини кузатганлиги, Назира Хожиматова кўп йиллардан буён кафедрада ишлаб келётганлиги, тириш=о=лиги, фаол, жамоа топшири=ларини ўз ва=тига бажаришини, 2005-2006 ў=ув йилида «Психология» фанидан янгиланган маъруза, семинар, лаборатория ишланмаларини ва тар=атма материаллар тайёрлаганлиги ўамда

Ўшунинг учун нисбатан ижобий фикрда эканлиги ўзида аниқ, сўзни Н.Хожиматовага берди.

Сўзга чиқилди: Ўшунинг учун Назира Хожиматова – 2006 йилнинг 13 апрели куни «Ў-12-13» гуруҳларида «Ўқимчиларнинг психологик хусусиятлари» мавзусида очилган дarsi ўтганлиги, дарс жараёнида ўз олдига қўйган мақсадга эришганлигини айтди.

Ўшунинг учун М. Суярова, М.Худайназарова, Э.Ўасанов, Ш.Топиловлар сўзга чиқиб, Ўшунинг учун Назира Хожиматованинг «Ў-12-13» гуруҳларида «Ўқимчиларнинг психологик хусусиятлари» мавзусидаги очилган дarsини кузатганликларини, ўқитувчи дarsни янги педагогик технология асосида ташкил қилганлигини, мавзуни илмий асослаб, дarsни мунозарали ташкил қилгани, кўргазма ўқимда тарғиб материаллардан унумли фойдаланганлиги, талабалар дars давомида эркин, ўз фикрлари билан иштирок этганликлари ва дarsни намунали баёлашликларини билдиришди.

+ А Р О Р + И Л И Н Д И:

1. Кафедра ўқитувчиси Назира Хожиматованинг «Ў-12-13» гуруҳида «Ўқимчиларнинг психологик хусусиятлари» мавзусидаги очилган дarsi намунали деб баёлансин.

Мажлис раиси:

пед.фан.ном.

Б.Аюмов

Ушунга кенгаштирилди:

Н.Жўраева

МАВЗУ: ЁСМИРЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ.

ДАРСНИНГ МА+САДИ: Талабаларнинг ёсмирлик даври, бу даврнинг психологик хусусиятлари ва муаммолари ёа=ида билимга эга бўлишини таъминлаш.

РИВОЖЛАНТИРУВЧИ: Шахснинг руҳий камолоти ва унга таъсир этувчи кучларни англатиш.

КАСБ-ЁУНАРГА ЁЎЛЛОВЧИ: Таълим – тарбия ва психология тушунчаларини ёосил =илиш.

ДАРСНИНГ УСЛУБИ: о\заки, амалий кўргазмалар воситасида а=лий билим, адабиётлар, тар=атма материаллар, карточкалар билан ишлаш.

ДАРСНИНГ БОРИШИ: Ташкилий =исм, уйга берилган вазифани назорат. =илиш, янги мавзунинг баёни, мавзуни мустаёкамлаш бўйича назорат саволлари бериш.

ДАРСНИНГ РЕЖАСИ:

1. Ёсмир психик тара==иёти ва шахснинг ривожланишидаги етакчи омиллар.
2. Ёсмирларни психик тара==иётини ривожлантирувчи ёаракатга келтирувчи кучлар.
3. Ёсмир шахсидаги сифатий ёзгаришлар =онунияти.
4. Ёсмир билим жараёнининг сифатий ёзгаришлари.
5. Ёсмир ёшидаги ёул=ий четланиш тарбияси =ийин болалар муаммоси.

МАВЗУНИНГ БАЁНИ: Ёзини муста=ил фикрига эга бўлган ёар жиёатдан чу=ур ва кенг объектив хулосалар чи=ара олувчи, табиат ва жамият ёзгаришларига, во=еликларга тўри муносабат билдира оладиган ёшлар

шахсини шакллантириш бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири ўйибланади. Ҳозирги даврда ўсмирларни тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари, ҳукуниятлари, имкониятлари, хатти-ҳаракатлари мотивларининг ифодаланиши ва вужудга келишнинг мураккаб механизмлари мавжуд.

Ўсмирлик даври инсоннинг болаликдан ёшликка ўтувчи ва ўз навбатида бошқа даврлардан ўзига нисбатан кескинроқ, мураккаброқ кечиши билан фарланувчи даврдир. Ўсмирликка 11-12, 14-15 ёшдаги ўил ва ёизлар киради. «Энди ўсмир бола эмас, бироқ ката ҳам эмас»-айни таъриф ўсмирлик даврининг муҳим характерини билдиради. Бу ёшда ўсмир ривожда кескин ўзгаришлар рўй бера бошлайди. Бу ўзгаришлар физиологик ҳамда психологик ўзгаришлардир. Физиологик ўзгариш жинсий етилишнинг бошланиши ва бу билан боғлиқ равишда танадаги барча аъзоларнинг мукамал ривожланиши ва ўсиши, ўужайра ва организм тузилмаларининг ёайтадан шакллана бошлашидир. Организмдаги ўзгаришлар бевосита ўсмир эндокрин системасининг ўзгаришлари билан боғлиқдир. Бу даврда ички секреция безларидан бири гипофез тўзималарининг ўсиши ва муҳим ички секреция безларининг ишлашини кучайтиради. Натижада бўй ўсиши тезлашади, жинсий бололатга етиш (жинсий органларнинг ривожланиши, иккиламчи жинсий безларнинг пайдо бўлиши амалга ошади.

Ўсмирлар ўзларини катталардек тутишга ҳаракат қиладилар. Улар ўзларининг лаёқат, ҳобилият ва имкониятларини маълум даражада ўртоқлари ва ўитувчиларига кўрсатишга интиладилар. Бу ҳолатни оддий кузатиш йўли билан ҳам осонгина кўриш мумкин. Ўсмирлик ёшига хос бўлган психологик хусусиятларни ўргана туриб, ўсмирлар шахсининг шакллаиб, ривожланиб, камолотга эришиш йўлларини ва унга таъсир этадиган биологик ва ижтимоий омилларнинг бевосита таъсирини тушуниш мумкин. Бу даврда ўсмир бахтли болалик билан хайрлашган, лекин катталар ҳаётида ҳали ўз ўрнини топа олмаган ҳолатда бўлади. Ўсмирлик

даври «*Ўтиш даври*», «*Кризис даври*», «*+ийин давр*» каби номларни олган психологик кўринишлари билан характерланади. Чунки бу ёшдаги ўсмирларнинг хатти-ҳаракатида мушаррафлик, янги шароитларда ўз ўрнини топа олмаганлигидан психик портлаш ҳолатлари ҳам кузатилади. Ўз даврида Л.С.Виготский бундай ҳолатни «*Психик ривожланишдаги кризис*» деб номлаган. Ўсмирлик ёшида уларнинг ҳул-қатъига хос бўлган алоҳида хусусиятларни жинсий етилишнинг бошланиши билан изоҳлаб бўлмайди. Жинсий етилиш ўсмир ҳул-қатъига асосий биологик омил сифатида таъсир кўрсатиб, бу таъсир бевосита эмас, балки кўпроқ билвоситадир. Ўсмирлик даврида кўпинча сўзга кирмаслик ўжарлик, тажанглик, ўз камчиликларини тан олмаслик, уруш-ошлик каби хусусиятлар хос.

Катталарга нисбатан ёвуз муносабатнинг пайдо бўлиши, ноҳуш ҳул-қатъ аломатлари жинсий етилиш туфайли пайдо бўладиган белгилар бўлмай, балки улар билвосита таъсири кўрсатадиган, ўсмир яшайдиган ижтимоий шарт-шароитлар воситаси орқали, унинг тенгдошлари, турли жамоалардаги мавжуд туфайли, катталар билан муносабати, мактаб ва оиласидаги муносабатлари сабабли юзага келадиган характер белгиларидир. Мана шу ижтимоий шароитларни ўзгартириш йўли билан ўсмирларнинг ҳул-қатъига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиш мумкин.

Ўсмирлик даврида етакчи фаолият-бу ўқиш, мулоҳот ҳамда меҳнат фаолиятидир. Ўсмирлик даври мулоҳотининг асосий вазифаси – бу дўстлик, ўртоқликдаги элементлар нормаларини аниқлаш ва эгаллашдир. Ўсмирлар мулоҳотининг асосий хусусияти шундан иборатки, у тўла ўртоқлик кодексига бўйсунди.

Ўсмирларнинг ота-онаси, катталар билан қиладиган мулоҳоти уларнинг ката бўлганлик ҳисси асосида тузилган бўлади. Улар катталар томонидан қилинадиган ҳақ-ҳуқуқларини чеклашларига, қаршилик ва эътирозларига қаттиқ қайиқурадилар. Лекин шунга қарамадан, у мулоҳотда катталарнинг қўллаб-қувватлашларига эътиёж сезадилар. Биргаликдаги

фаолият ўсмирга катталарни яхширо= тушунишлари учун ёрдам беради. Ўсмир ўзида бўлаётган ўзгаришлар, уни ташвишга солаётган муаммолар ўа=ида катталар билан бўлишишга катта эътиёж сезади, лекин буни ўеч =ачон биринчи бўлиб ўзи бошламайди. Ўсмир ўзига нисбатан ёш болалардек =илинадиган муомала-муносабатига =атти= норзилик билдиради. Ўсмирлар муло=оти нийоятда ўзгарувчанлиги Билан характерланади. Ўсмирлик даврига кимнингдир хатти-ўаракатини имитация =илиш хосдир. Кўпинча улар ўзларига таниш ва ё=адиган катталарнинг хатти-ўаракатларига имитация, та=лидчилик =иладилар.

Катталарнинг ўсмир ёшдагиларга таъсир кўрсатиши, тарбия бериши учун энг =улай шароит – бу умумий меънат билан шу\улланишидир. Агар кичик ёшдаги болалар ёрдамчи бўлиш ролларидан =они=салар, ўсмирлар, айни=са катта ўсмирлар катталар билан тенг равишда фаолият кўрсатаётганларидан, лозим бўлганда уларнинг ўрниларига ўам ишлай олишларидан =они=адилар. Катталар ўсмирлар билан дўстона , уни тўла тушунадиган ва а=л билан раўбарлик =илсалар, бунга ўсмирлар ижобий =арайдилар, лекин бу раўбарлик каттанинг хоёиш-истаги устунлигида кечса, ундай ўолда улар тўла =аршилиқ кўрсатадилар. Бу =аршилиқ кўпинча салбий натижаларга, баъзан депрессия ўолатни ўам юзага келтириши мумкин. Ўсмирлик даврида болаларнинг атрофидаги одамлар Билан шахсий ва иш юзасидан бўладиган муносабатларидаги мав=еи ўзгаради. Энди ўсмирлар ўйин ўамда дамга камро= ва=тларини ажратган ўолда кўпро= жидий ишлар билан шу\уллана бошлайдилар ва уларда билиш жараёнлари жадал ривожлана бошлайди. Ў=иш ўсмирлар ўаётида ката ўринни эгаллйди. Ўсмирлар ў=ишидаги асосив мотив: бу уларнинг ул\аяётганликлгини ўис эттирадиган, англатадиган ў=иш турларига тайёрланишларидир. Улар учун маш\улотларнинг муста=ил шакллари ё=ади. Бош=а давр болаларига нисбатан ўсмирларнинг фанларни муваффа=иятли ўзлаштиришлари, =изи=ишларининг ортиришлари ў=итувчининг ў=ув материалини тушунтира

олиш майоратига боʻли=. Билим ўрганиш эʼтиёжлари асосида аста-секинлик билан ў=ув фанларига нисбатан =атий ижобий муносабат шаклланади. Бу даврда ў=ишнинг янги мотивлари юзага келади. Бу мотивлар ўсмирнинг ўаётий режалари, келажак касби ва идеали билан боʻли= бўлади. Айнан ўсмирлик давридан бошлаб, болалар ўаётий илмий, бадий билимларни кнгайтиришга алоҳида эʼтиёж сезадилар ва бунга ўаракат =иладилар. Билим ўсмирларга алоҳида бир =увонч баʼишлайди ва нинг тафаккур =илиш лаё=атини ривожлантиради. Ўсмирларнинг ў=ув материалларини фа=ат механик хотирага асосланишига хала=ит беришлари мумкин. Бу даврда ў=увчиларга бериладиган ў=ув материалининг ўажми ката бўлгани учун ўам уни эслаб =олиши ёки бир неча марта такрорлаш йўли билан ўзлаштириши =ийин. Бунинг учун ў=увчи ў=ув материалининг мазмунини тайил =илиши, ундаги манти=ий тузилишни билиши муҳим. Бу даврда болаларнинг идроки, ди==ати ва тасаввурлари ўзгаради, лекин бу ўзгариш боланинг ўзига ва атрофдагиларга сезилмаган ўолда кечади. Шу билан бирга бу даврда боланинг хотираси, нут=и, тафаккур жараёнлари ўам жадал ривожланади. Бу ўзгаришлар атрофдагиларга сезиларли даражада бўлади. Ўсмирлик Давида болани англаш ва ўз-ўзини англаш даражаси кенгаяди ва унда бош=а одамлар, олам ўа=идаги билимлари чу=урлашади. Ўйин фаолияти аста-секин камайиб, янги фаолиятлар юзага кела бошлайди. Психик ривожланишнинг янги бос=ичи бошланади. Ўсмирлик даврида ўз фаолиятини назорат этиш ривожилана бошлайди ва ўз-ўзини бош=аришга интилиш кучаяди. Бир сўз билан айтганда, ўсмирлик даври психик ривожланишида кескин бурилиш даври ўисобланади.

Ўсмирлар девиант хул=-атворининг кўплаб детерминанталари орасида энг муҳимларидан бири шахснинг патохарактерологик ривожланиши ва характер акцентуациясидир.

А.Личко ва Л.Рубина ани=лашича, психоневрологик диспансерларда рўйхатга олинган 78 % ўсмирлар вояга етмаган болалар ишлари бўйича

инспекцияда ҳам рўйхатда туради. Шу боис характер акцентуациясини эрта ташҳис =илиш амалий психолог ишида жуда долзарб аҳамият касб этади. Характер акцентуацияси-бу баъзи характер хусусиятларининг ўта кучайиб кетиши ва о=ибатда айрим турдаги психоген омиллар таъсирига берилишининг ортиши ва аксинча, бош=а баъзи омиллар таъсирида берилувчанликнинг сусайишидир. Ўсмирлик даврида характер акцентуацияси хусусиятлари айна=са кучайиб, таш=и томондан психопатияни эслатиб юборади. Борди-ю, ўсмирни =уршаб турган ижтимоий во=еликда акцентуация туфайли пайдо бўлган, А.Е.Личко сўзлари билан айтганда, «=аршилиги энг ожиз бўлган жойга йўналтирилган» психоген омиллар бўлса, ижтимоий мослашувчанликнинг бузилиши ва шахснинг тегишли психопатик типга мувофи= шаклланиши кузатилади.

Ўсмирнинг характер акцентуацияси типини ани=лаш ката Амалий аҳамиятга эга. Ани=ланган тип характердаги заиф ну=таларни кўрсатади, бу эса мослашувчанликнинг бузилишига =андай имкониятини беради. Буларнинг барчаси психопрофилактика иши учун кенг имкониятлар яратади.

1970 йилда А.Е.Личко томонидан ўсмирлар учун мўлжалланган патохарактерологик сўровна ишлаб чи=илган ва синовдан ўтказилган. Сўронома ўсмирлик ёшида психоптия, психопатик ривожланиш ҳамда характер акцентуациясида кузатиладиган характер типларини ани=лашга мўлжалланган. Ўзирги кўринишда ПТС (патохарактерологик ташҳис сўровномаси) психопатия диагнозини =ўйишда ёрдамчи восита бўлиб хизмат =илолмайди.

Сўровна 25 та мавзуга оид жумлалардан иборат. Мавзулар =аторига шахсий витал функцияларни (кайфият, уй=у, жинсий муаммолар ва ў.к.) баёлаш, я=инлар ва атрофдаги инсонларга (ота-она, дўстлар ва ў.к.) муносабат ва айрим мавзўум категорияларга (тан=ид, =онун-=оидалар ва ў.к.) муносабат кабилар киритилган. Жумлалар турли характерологик типларнинг хилма-хил ўаётини муаммоларга муносабатини акс эттиради. Шунингдек,

улар орасида индифферент, яъни диагностик маънога эга бўлмаган жумлалар мавжуд. Сўровнома муаллифлари фикрича, синалувчиларга ўз муносабатини байолаш имкониятини бериш уларга у ёки бу характер хусусияти ўзига =анчалик тегишли эканини =айд эттиришдан кўра ишончлиро=.

Синалувчига ўар =айси мавзу бўйича бир ёки бир неча (3 тагача) жумлани танлаш имконияти берилади. Сўнгра у яна ўша мавзудан-тўпламдан ўзига мутла=о мос бўлмаган, инкор этаётган бир ёки бир неча жумлани танлайди. Танлаш имконияти «ўа» ёки «йў=» каби жавоблар бериладиган кўпчилик сўровномалардан кўра муносабатлар тизимини тўли=ро= очиб бера олади. Синалувчи учун танловнинг мазмуни номаълумлигча =олади.

Ўар икки тад=и=отда синалувчига баъзи тўпламларда жумлаларни умуман анламаслик имкониятини берилади (бунда =айномада «о» ра=амии =ўйилади). Агар танланган тўпламлар (жумлалари танланмаган мавзулар) ми=дори 7 га тенг ёки ю=ори бўлса, ё синалувчининг интеллектуал имкониятлари анча паст бўлгани сабабли сўровнома унга мураккаблик =илаётган, ё у шунчаки тад=и=от жараёнига салбий муносабатда бўлиши мумкин.

+айномалар йи\иб олингач, дарўол бирор бир соатда 3 дан орти=ра=амнинг йў=лигиги ишонч ўосил =илиш керак. Агар шундай ўолат мавжуд бўлса, синалувчига танловлар сонини камайтириш таклиф этилиши, умуман танламаслик ўолатлари 7 ёки ундан кўпро= тўпламда учраса, бу сони ўам камайтириш таклиф этилиши керак.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Вохидов М. Болалар психологияси. Т., 1982.
2. Давлетшин М.Г. Психология. Изоўли лу\ати. Т., 1998.
3. Давлетшин М.Г. Умумий психология. Т., 2002.

4. Давлетшин М.Г. Ёш даврлари ва педагогик психология. Т., 2004.
5. Камилова Н. Муаммоли ўсмир: таъхис ўрганиш методлари. Т., 2004.
6. Каримова В. Психология. Т.,2000.
7. Нишонова З. Психик тарафнинг диагностикаси. Т., 2004.
8. Петровский А.В. Умумий психология. Т., 1992.
9. Турмунов. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоли лугати. Т.,1975.
- 10.Шоумаров / . Оила психологияси. Т.,2003.
11. /ошиев Е. Инсон психикасининг ривожланиши. Т., 1996.
- 12./ошиев Е. Умумий психология. 1-китоб. Т., 2002.
- 13./ошиев Е. Умумий психология. 2-китоб. Т., 2002.